

Preludijum

Dobro je kada se u nekom dugotrajnom radu osvrnemo kako bismo sagledali put iza sebe. Svrha pogleda na pređenu putanju nije u onome što je bilo, već u podsećanju na to šta smo hteli kad smo kretali na put, odnosno kako naše nekadašnje odluke o kursu komuniciraju sa odabirom daljih pravaca. Prilikom osvrta nekada se ukaže više pređenih putanja, koje meandriraju i prepliću se, a vide se i tačke zastajkivanja i tragovi vraćanja te ponovnog kretanja u traženju pravca.

Odgovornost kreatora javnih politika neuporedivo je veća od odgovornosti donosilaca privatnih odluka. Odluke prvih sadrže posledice na unapred nepoznat broj osoba, a odluke drugih tiču se najpre njih samih, kao i manjeg broja ljudi koji čine njihov mikrosocijalni ekosistem. Okvir sagledavanja uzroka i posledica odluka kreatora javnih politika mora biti širi, logičan i primereno dosledan; zasnovan na dokumentima, podacima, institucionalnom pamćenju i planiranim procesima. Kreatori javnih politika moraju razmišljati unapred – to su u obavezi. Legitimitet ne crpe samo iz rezultata koje je politička opcija kojoj pripadaju ostvarila na parlamentarnim izborima već i iz poštovanja obaveze da se konsultuju, pitaju građane i stručnjake, sa njima debatuju i iz tih, ponekad neprijatnih i čak haotičnih, sekvenci donose razumne odluke zasnovane na razmeni i pluralitetu mišljenja. Kreiranje javnih politika daleko nadilazi persону i mora biti zasnovano na institucijama.

Sistemske promene u jednoj oblasti nije moguće kreirati u glavi bilo kog pojedinca. Zakon o socijalnoj zaštiti (2011) samo je jedan od elemenata sistema, a njegova uloga je prvenstveno normativna, a ne kreacionistička. Nastao je u procesu uslovljenom vrednostima i institucijama; na vrednostima se temelji a u institucijama sprovodi.

Atributi ključnih promena u socijalnoj zaštiti, tokom prve dve decenije ovog veka, jesu dvodimenzionalne promene: strukturne i funkcionalne. Njihova strukturalnost je vidljivija, kao i posledice sa velikim kapacitetom za uzrokovanje daljih konsekvenci. Funkcionalne posledice ključnih promena u sistemu socijalne zaštite odnose se na operabilnost najvažnijih delova ovog sistema: centara za socijalni rad, javnih ustanova i drugih pružalaca usluga socijalne zaštite. Funkcionalne promene ne mogu se u punoj meri sagledati u kratkom roku po njihovom uvođenju. One se tiču kvaliteta stručnog rada i socijalnih usluga, unapređenja položaja korisnika – jednom rečju, kvaliteta sistema socijalne zaštite.

Propisi ne mogu biti sami sebi cilj. Svaki propis je samo alat za upravljanje javnim politikama, a mora da proistekne iz nečeg šireg: koncepcije, politike, strategije. Propis, kao i njegove izmene koje se sprovode van ovog konteksta, sadrže značajan potencijal za pogreške.

Normativne promene, a naročito one sa atributima sistemskih, moraju biti zasnovane na istraživanjima i analizama postavljenim tako da daju odgovore u pogledu strukturnih i suštinskih tema i uporišnih tačaka na kojima počiva predmetni sistem.

Zapravo, javne politike su zasnovane na ideologijama, ali i na pragmatičnim zahtevima koje postavljaju kontekstualni faktori. Javne politike uglavnom, u svom najopštijem vidu, započinju političkim deklaracijama, a nastavljaju se programima koji često ne sadrže instrumente realizacije. U svakom slučaju, javne politike su zasnovane na određenim vrednostima.

U globalizovanom svetu postoje vrednosti i etičke norme koje se smatraju civilizacijskim tekovinama. U tom kontekstu nalaze se ljudska i manjinska prava, kao i opredeljenje za borbu protiv diskriminacije. Na ovim vrednostima zasnovane su norme koje su na međunarodnom nivou inkorporirane u brojne konvencije. Na nacionalnim nivoima odredbe međunarodnih konvencija se konkretizuju, daje im se kulturalna obojenost koja je specifična za jednu zajednicu, s tim što se mora zadržati njihova vrednosna i normativna suština.

Strukturne i funkcionalne promene nisu dovoljne, a stvarne promene ne nalaze se ni u strateškim merama ni u normativnim propisima. *Promene se nalaze u nematerijalnoj i društvenoj sferi kulture – načinu na koji zajednica funkcioniše, procesu prihvatanja, prijema vrednosti i selekcije, odnosno odbijanja modela ponašanja.* Bez ovakvih promena reforma socijalne zaštite pretvara se u reči koje kriju sitnije zahvate, najčešće izmene propisa.

Zato što je način na koji društvo u Srbiji funkcioniše tokom više decenija ostao isti; zato što nema jasne vizije šta se želi, niti društvenog konsenzusa i političkog uticaja da se to ostvari – u Srbiji nema dubokih društvenih reformi, pa ni onih u socijalnoj zaštiti. Izjednačavanje porodice sa (savremenim) društvom, u smislu modela njegove organizacije u kojoj je domaćin personifikacija pravde i brižnosti, a porodična ekonomija okvir za državnu ekonomiju – možda zvuči primamljivo, ali je praktično sasvim neupotrebljivo. Glorifikacija domaćina i njegova transformacija u oca nacije koji brine o narodu, državi i njenoj ekonomiji, zapravo je prodavanje magle i opasna deluzija.

Reforma društva, pa neizbežno i socijalne zaštite, u Srbiji se preobrazila u bezobalnu tranziciju, tačnije u bezidejno vrludanje sa povremeno jasnim tendencijama da se što je moguće više toga vrati u nekadašnje obrasce. Kao da se zaboravlja da „ništa nije zaslužnije za dobre stare dane od lošeg pamćenja“¹.

1 Stiven Pinker, „Pratite smer trendova”, „Svet u 2019.”, u: *The Economist*, London, novembar 2018.

Društvo u Srbiji kao da, značajnim delom, želi da bude tradicionalno, a pod tim suštinski smatra zatvoreno društvo zasnovano na autoritetu i etnicitetu. Kad bi i htelo da suštinski bude savremeno, na šta povremeno kao na pravac ukazuje minorni deo intelektualne i marginalni deo političke elite, to ne bi bilo moguće sve dok ne prihvati slobodnog pojedinca i slobodu od tradicionalnih ograničenja.

Svet se menja i to čini stalno. Niko više ne može da shvati šta se u njemu dešava, a još manje da svime upravlja. Društvene strukture, razvijene nakon industrijske revolucije, nemaju dovoljno kapaciteta da apsorbuju zahteve različitih društvenih entiteta, niti da ih razumeju, a ponajmanje da za njih pronadu adekvatne odgovore. Stoga je razmatranje budućnosti socijalne zaštite u Srbiji slično ciljanju pokretne mete.

Najbolji način da napravimo grešku u promišljanju o budućnosti socijalne zaštite i socijalnog rada, jeste da pogled usmerimo ka socijalnoj zaštiti i socijalnom radu.

Modeli segmentarnog upravljanja društvenim pojavama, koji se najpre prepoznaju u sferama koje naizgled nemaju nikakve veze sa socijalnom politikom, pa ni socijalnom zaštitom (IT sektora, medija, usluga, transporta, bankarstva, preduzetništva i dr.), transformišu se i nalaze svoja mesta u ovim društvenim oblastima. Regulacija dobija drugačije vidove, a tradicionalno obrazovanje sve više zaostaje za realnim potrebama tržišta rada koje se transformiše mnogo brže nego što to mogu tradicionalne obrazovne institucije.

Drugačija značenja dobijaju znanje i kvalifikacije, rad i profesija. Današnja deca se obrazuju da bi živela i radila u svom produktivnom životnom periodu koji će otpočeti nakon jedne ili dve decenije. Današnji studenti na fakultetima uče i stiču znanja od kojih će mnoga, naročito u drugoj polovini njihovog radno aktivnog života, biti neupotrebljiva. Sve veće uvođenje informacionih tehnologija u proizvodnju i usluge, rad i profesiju, pa i socijalnu zaštitu, u narednom periodu prvenstveno se očekuje od milenijalaca, rođenih između 1981. i 1996. godine – oni su prva generacija koja se u potpunosti snalazi u digitalnom svetu. A kakav ih svet rada dočekuje?

Kako se mogu razumeti rad i posao u socijalnoj zaštiti? Sadržaji sajber prostora i interakcije koje se u njemu odvijaju čine alternativnu realnost, a ona je dobrim delom u vezi sa fizičkom realnošću: sadržaji između njih se prelivaju i utiču jedna na drugu. Virtuelna stvarnost odavno je postala deo svakodnevice za veliki broj ljudi, a ono što nas interesuje je još jedna vrsta stvarnosti, proširena realnost (*augmented reality*).

Razvoj tehnologije, naročito digitalnih tehnologija, logika i neophodnost stalnog privrednog rasta, kao i ekonomska i politička globalizacija, doneli su ambijent koji dobro opisuju tri pojma: *komodifikacija*, *prekarijat* i *univerzalni osnovni prihod*.

Rad, treba to priznati, valja prepoznati i prihvatiti u njegovoj mnogostrukosti; dok se socijalne usluge, socijalna zaštita i socijalni rad nalaze u neprestanom kretanju i promenama – u bezobalnoj tranziciji.

Budućnost socijalne zaštite u Srbiji zavisi od kretanja i čvorišnih događaja na nacionalnom i globalnom planu u sferi društva, politike, ekonomije, ekologije i tehnologije. Razvoj socijalne zaštite u Srbiji nije moguće razdvojiti od pravaca i sadržaja društvenog, političkog (uključujući i socijalnu politiku) i ekonomskog konteksta.

1. Glokalističke promene u kutku velikog polja za igru

Nije neuobičajeno čuti ili pročitati da živimo u svetu koji ne priznaje granice u inovacijama. Nepostojanje granica ima svoju vremensku i prostornu dimenziju. Vremenska bezobalnost promena može se najbolje razumeti stavom evolucionista da ništa nije toliko stalno kao što su promene; a prostorna perspektiva se mora shvatiti kroz prizmu trenutka u kome se promene odvijaju.

Globalizacija nije savremena pojava. U različitim epohama ljudska društva su težila ukрупnjavanju i povezivanju zajednica, što je zavisilo od razvijenosti resursa, među kojima istaknuto mesto zauzimaju mogućnosti koje su pružala tehnološka i komunikacijska dostignuća. U ne tako dalekoj prošlosti globalizacijske težnje i uticaje imale su imperije novog veka: Austrougarska, Britanska, Ruska i Otomanska imperija; u nešto daljoj prošlosti na iste trendove ukazivale su Antička Grčka i Rimski imperija; a iz većih dubina starog veka globalizaciju srećemo u Persijskom carstvu u 6. veku pre n. e., koje je povezivalo Sredozemlje sa srcem Azije; u kineskoj dinastiji Han koja je trajala od 3. veka pre n. e. do 3. veka n. e., te u Putevima svile kojima je Kina uspostavljala transkontinentalne veze.

Mi globalizaciju smatramo jedinstvenom savremenom pojavom, ali pre dve hiljade godina ona je bila životna činjenica koja stvara prilike i nevolje i podstiče razvoj tehnologije.²

Prema Frankopan, ideje, teme i priče duž puteva raznosili su putnici, trgovci i hodočasnici, a osvajanja, na primer Aleksandra Makedonskog, utrla su put širenju uma stanovnika zemalja koje je pokorio, kao i ljudi izvan granica koji su dolazili u dodir s novim idejama, slikama i shvatanjima.

U doba koncipiranja reforme socijalne zaštite, nakon 2000. godine, uticajna konceptijska potka bila je utemeljena u globalizmu. Takav narativ podrazumevao je stav da inovacije u jednom delu lako čine uticaje u sasvim drugom delu sveta. Globalizam omogućava i do sada neviđeni protok ideja i

2 Piter Frankopan, *Putevi svile: nova istorija sveta*, prev. Nenad Dropulić, Laguna, Beograd 2018.

njihovu raznovrsnost. Globalno utiče na lokalno i to ne možemo zaustaviti. Na same tokove globalnih promena, naravno, možemo uticati stoga što su oni dvosmerni. I same trase promena su po svojoj prirodi dvosmerne. Globalizam nije jednosmerna ulica čiji tokovi ozbiljno prete našim lokalnim osobenostima.

Poroznost granica nacionalnih država, uticajnost međunarodnih tela i informaciono-komunikacione tehnologije doprinele su stvaranju velikog polja razmene i brzog rasprostiranja ideja i koncepata. Internet, u obliku u kakvom ga danas koristimo, fenomen je koji je svoju, za sada konačnu arhitekturu, dobio 1995. godine. Internet raste i postaje gotovo neizbežan jer je globalna kompjuterska mreža sredstvo naučne, poslovne, privatne i drugih komunikacija, globalno svetsko tržište alat za podršku poslovnim procesima, kao i politički i društveni fenomen. Njegova ekspanzija uslovlila je promene ili podstakla da postane „samo“ deo lančanih reakcija koje se protežu na polje komunikacija, politike, poslovanja, obrazovanja, umetnosti, ali i društvenih interakcija i društvenosti. Konvergencija vidova digitalnog sveta može se okarakterisati kao pandan globalizaciji u realnom svetu kojoj je, uzgred rečeno, doprineo i sam internet.

Živimo u svetu koji ne priznaje granice u inovacijama. Inovacije u jednoj oblasti uzrokuju promene u sasvim drugim oblastima stvarnosti. U teorijama promene se može naći stanovište da promene pokreću tri sile: *tehnologija* (alati), *institucije* (pravila) i *vrednosti*³.

Brojne promene koje su se dešavale u globalnom kontekstu, na početku ovog veka, uticale su i na naše lokalno okruženje. Globalizacija koju je predvodio finansijski kapital i koja je uzrok problema, svetske ekonomske krize tokom 2008. i 2011. godine, trebalo je da bude „ukročena“ boljom državnom regulativom. S druge strane, budžetska kriza 2011. godine trebalo je da dovede do znatnih modifikacija u državi blagostanja⁴.

Na početku 21. veka ne postoji ozbiljna ideološka alternativa kapitalizmu. Kapitalizam ne postoji samo u Evropi i SAD, već i u Latinskoj Americi, Africi, Kini i Indiji. Problemi evrozone, pa čak i njen raspad, ne bi uticali na kapitalizam kao dominantni način organizovanja privredne aktivnosti⁵. U ovom kontekstu imamo na umu kapitalističku ideološko-normativnu matricu u uređenju privrednih aktivnosti, državnu regulativu koja ima za cilj da ove aktivnosti uredi, ali i uređenje socijalne države na način koji u sferu socijalnih usluga unosi atribute kompetitivnosti i razvoja.

Pojednostavljeno rečeno, postoje dva modela ponašanja u upravljanju

3 Jonas Riderstrale i Kjell A. Nordstrom, *Karaoke kapitalizam*, prev. Dragana Đ. Đorđević, Plato, Beograd 2006.

4 Osvrt na tekst Danila Vujadinovića, „Branko Milanović – Ekonomska budućnost“, *NIN* br. 3178, Beograd, 24. novembar 2011.

5 *Ibid.*

sadašnjosti i promenama – *tribalistički* i *globalistički*. Tribalistički mentalni stav vodi do saradnje na malom polju za igru i kaže: „Ja i moj brat protiv mog rođaka. Ja, moj brat i moj rođak protiv onih koji dolaze spolja“. I globalista bi da saraduje, ali njegovo polje je znatno veće. On kaže: „Ja i moj brat i moj rođak, tri prijatelja iz detinjstva, četvoro ljudi iz Australije i dvoje iz Pekinga, šestoro iz Bangalora, troje iz Nemačke i dvoje koje smo upoznali samo preko interneta čine globalni lanac saradnje“⁶.

Saradnja za koju se zalaže globalista ne mora ići na štetu lokalnih vrednosti, kulturnih i socijalnih specifičnosti. Globalno se da lokalizovati, i tada govorimo o *glokalizaciji*.

Fridman piše o glokalizaciji na sledeći način:

Što se više vaša kultura prirodno glokalizuje, tj. što lakše apsorbuje strane ideje i najbolju svetsku praksu stapajući ih sa sopstvenom tradicijom, vaša prednost u ravnom svetu biće veća. [...] Kulture koje su otvorene i voljne da se menjaju imaju ogromnu prednost u ovom svetu. [...] Kulturni ekskluzivisti su zaista na gubitku⁷.

Primetan je uticaj ovog vrednosno-kognitivnog okvira na konceptijske postavke u sistemu socijalne zaštite. One se mogu strukturisati na sledeći način: (a) definisane su vrednosti kao ideje vodilje; (b) planirane su akcije radi reorganizovanja institucija; (c) značajno su promenjena pravila.

Sve ovo može se prepoznati u reformi socijalne zaštite u Srbiji od početka veka do 2012. godine. Mora se napomenuti da uvođenje promena u jednom društvenom podsistemu, a ovde govorimo o oblasti socijalne zaštite, ukoliko su dovoljno temeljne i zadiru strukturu sistema, ne mogu biti predvidive u svim segmentima. Ni njihove posledice ne mogu biti potpuno predvidive. Planirane promene u socijalnoj zaštiti imale su za cilj dosezanje do tačke koja se kao metafora može nazvati tačkom singularnosti posle koje se stiže do nove stvarnosti, koja nije predvidiva, ali i nakon koje neće biti moguć povratak u pređašnje stanje. To se do kraja druge decenije ovog veka nije dogodilo.

Povratni talas

Promene nisu linearne, a često nisu ni nepovratne. Nešto se dešava sukcesivno, a ponešto simultano, s tim što se simultanost zna uočiti tek kasnije, sa vremenske distance koja omogućava bistriji pogled.

6 Tomas L. Fridman, *Svet je ravan: kratka istorija XXI veka*, prev. Radomir Ličina, Dan Graf, Beograd 2007, str. 428

7 *Ibid.* str. 427

Modifikacije ideološke matrice na globalnom planu uticale su na iste ili slične promene u regionu u kome se nalazi Srbija, kao i na ideološke varijacije i meandre na lokalnom planu. Ne mogu biti nebitne promene u SAD i Velikoj Britaniji 2016. godine, te ishodi izbora u Francuskoj i Italiji 2017. godine, odnosno 2018. godine. Kriza Evropske unije u drugoj polovini druge dekade ovog veka dostiže svoj dosadašnji maksimum. Povratak nacionalnih politika i formalne prepreke unutar dotadašnjeg globalnog polja za igru postaju sve vidljivije, kako na ekonomskom, tako i na planu tzv. visoke politike.

Pored toga, odavno su vidljive modifikacije u samom kapitalizmu. Tačno je da je on dominantan ekonomski koncept u komunističkoj Kini, ali nije propraćen političkom ideologijom liberalne demokratije.

Migrantska kriza u proteklih nekoliko godina stavlja Evropsku uniju pred do sada najveća iskušenja. Nesmetani protok ideja, koji umnogome karakteriše globalni svet, više ne podrazumeva i isti takav protok ljudi, niti pak kapitala. Ideje se sele s ljudima, kao i kulture koje oni sa sobom (do)nose, ali migrantska kriza je proizvela snažne reakcije u pojedinim državama Evropske unije, kao i u SAD, na masovna kretanja ljudi i u kratkom vremenskom periodu. Dovedeni su u pitanje postulati na kojima počiva sama Evropska unija.

Etnički nacionalizam i religija postaju sve značajniji pokretači državnih politika, kao i globalne politike. Uzgredan pogled na Kinu, Indiju, države muslimanskog sveta, ali i pogled na SAD sa donedavnim predsednikom Donaldom Trampom, Mađarsku pod vođstvom Viktora Orbana, Veliku Britaniju i proces njihovog napuštanja Evropske unije, omogućavaju nam ovakav uvid.

Ivan Krastev u svojoj knjizi *Posle Evrope*⁸ migrantsku krizu vidi kao novu revoluciju u 21. veku. Nije revolucija masa 20. veka, već revolucija pojedinaca i njihovih porodica koje pokreće želja za odlaskom. Ne inspirišu je slike blistave budućnosti, nego fotografije života s druge strane granice na Guglovim mapama. Da bi uspela, prema njegovom mišljenju, ova revolucija ne iziskuje ideologiju, političke pokrete ili političke lidere. Za mnoge jadne i prezrene na zemaljskoj kugli prelazak granice Evropske unije je pitanje ljudske nužnosti.

Kao i svaka revolucija, kaže Krastev, i ova unutar sebe sadrži kapacitete da inspiriše kontrarevoluciju. Šta je postalo vidljivo tokom migrantske krize? Krastev kaže da je devedesetih godina 20. veka Evropska unija sebe doživljavala kao jedinstveno postmoderno carstvo okruženo zemljama koje očajnički žele da joj se pridruže. Poput nekih prethodnih carstava promovisala je pravni poredak, mir i trgovinu.

Međutim, kaže on dalje, izbeglička kriza nije samo naterala evropske elite da definišu gde su granice Unije, već i da svoju viziju „otvorenih granica“ prilagode realnosti u svetu u kojem je migracija nova revolucija. Dok je pre manje od decenije glavna briga Evropljana bila kako da preobraze svoje komšije,

8 Ivan Krastev, *Posle Evrope*, Samizdat B92, Beograd 2018.

danas je glavni problem kako da spreče Rusiju i Tursku da preobrazu Evropsku uniju. Izbeglička kriza je označila povratak podele Evrope. Postkomunističke države istočne Evrope, i ne samo one, odbijaju da prime izbeglice u strahu da će uništiti njihove nacionalne identitete. Odbrana hrišćanske Evrope, sačinjene od suverenih nacija, postala je osnov delovanja ne samo centralnoevropskih vlada.

Evropska unija je postala dezorijentisana. Politika SAD pod Trampom takođe je pokazivala značajna skretanja i distanciranje od svoje uloge koja je između ostalog, omogućila nastanak Evrope posle Drugog svetskog rata. U malim društvima u tranziciji, poput srpskog, koja su duže ili kraće vreme svoju budućnost zasnivala na evropskim integracijama, ove pojave mogu se doživeti kao katalizator koji je dodatno pospešio preispitivanje strateških orijentacija, stare traume, ideološku podeljenost i dezorijentisanost, destabilizaciju nikad dostignute razvijene demokratije, uvek prisutne predrasude, eroziju morala i institucija.

Koliko je ovaj povratni talas globalizacije, sa svim mutljazima koje sa sobom nosi, značajan za socijalnu zaštitu u Srbiji? Tiče li se on uopšte centara za socijalni rad? Ne mislimo ovde na uticaj migrantske krize na neposredne aktivnosti centara za socijalni rad u Srbiji, jer je on očigledan – centri su u proteklim godinama dobili svoj „deo kolača“ u vidu poslova i zaduženja povodom migrantske krize, prolaska i zadržavanja jednog broja izbeglica sa Bliskog istoka i severa Afrike na teritoriji Srbije. Formirani su timovi, sačinjena uputstva za postupanje, sprovode se mere zaštite dece migranata bez pratnje itd. Migrantska kriza je donela još posla centrima za socijalni rad, u većoj ili manjoj meri, sa dužim ili kraćim vremenom trajanja – to nije upitno i nije najvažnije za našu temu. Ono što je važnije jesu dublja značenja koja sa sobom donosi migrantska kriza, pitanja institucionalnog identiteta.

Migrantska kriza u Evropi je i posledica i uzrok. Posledice po Evropsku uniju, o kojima je u ovom poglavlju bilo reči, vidimo kao uzrok za dalje konsekvence koje će se neminovno u nekom vidu pokazati u kristalizaciji društvenih i institucionalnih struktura u evropskim državama. Neke od tih struktura pojaviće se na obzorju i u institucijama u Srbiji, uključujući i one iz sistema socijalne zaštite.

Sloboda, jednakost i odgovornost

Javne politike su zasnovane na ideologijama, kao i na pragmatičnim zahtevima koje postavljaju kontekstualni faktori. Javne politike uglavnom, u svom najopštijem vidu, započinju političkim deklaracijama, a nastavljaju se programima koji često ne sadrže instrumente realizacije. U svakom slučaju javne politike su zasno-

vane na određenim vrednostima.

U kreiranju javne politike kroz reformu socijalne zaštite nakon 2000. godine uzete su u obzir vrednosti i etičke norme koje se smatraju tekovinama Zapadne civilizacije. Na tim vrednostima zasnovane su norme koje su na međunarodnom nivou inkorporirane u brojne konvencije. Na nacionalnim nivoima odredbe međunarodnih konvencija se konkretizuju, daje im se kulturna obojenost koja je specifična za jedno društvo, s tim što se njihova vrednosna i normativna suština mora zadržati u nacionalnim propisima.

Sloboda

Sloboda je jedan od apstraktnih pojmova sa mnoštvom lica, koja se pojavljuju u zavisnosti od kontekstualizacije slobode. Ima različitih shvatanja slobode. Između ostalog, sloboda je mogućnost izbora, a prema nekim pogledima – izbora između dobra i zla. Sloboda je autonomija u donošenju odluka. Egzistencijalisti mogućnost izbora povezuju sa odgovornošću i pristankom na posledice vlastitih odluka.

Ako se sloboda vizualizuje kao tačka na liniji, ona je na suprotnoj strani od sigurnosti. Koliko je ko spreman da se odrekne sigurnosti i u kojoj meri, zarad slobode? Je li preplitanje slobode i sigurnosti nešto što boji ljudske živote?

Slobodu umanjuje strah od nepoznatog, od neizvesnosti, što je svakako psihološki aspekt slobode.

Posebno pitanje je granica između kolektivne i lične slobode – slobodno društvo je ono u kome su pojedinci slobodni od zloupotrebe društvenih institucija. Može li postojati slobodan pojedinac u neslobodnom društvu, a da je on tzv. aktivni član društva?

U društvenom kontekstu sloboda je mera između mogućnosti ličnog izbora i odgovornosti prema drugima. Sloboda pojedinca prestaje tamo gde narušava slobodu nekog drugog.

Šta je sa slobodom u državi? U kojoj meri se vrsta državnog uređenja odražava na slobodu pojedinaca i grupa? U ovom kontekstu sloboda je uslovljena slobodnim informacijama i govorom, jer sloboda se rađa u mislima i želji. Mišljenje i želja tvore se od impresija, drugim rečima – od informacija. U društvenom i državnom kontekstu sloboda je uslovljena i slobodnim izborima, podelom vlasti, funkcionalnim institucijama i dr.

Sloboda kao društveni i politički konstrukt veoma se razlikuje od slobode shvaćene ontološki.

Protivteža slobodi su zabrane. Moral se, između ostalog, tiče vlastitog ograničavanja i spremnosti da se lična sloboda omeđi etičkim normama. Moral odgovara atributima društva u kome je nastao ili u kome važi.

Slobodnom čoveku suprotnost je rob. Ove krajnosti u tzv. običnom životu nijansirane su spoljnim uticajima koje pojedinca odvajaju od značajnih aspekata slobode. Jer bezgranična sloboda je samovolja i lako se pretvori u svoju suprotnost. Bezgranična sloboda, zapravo, jeste suprotnost slobodi kao respektabilnoj vrednosti. Lišena odgovornosti prema drugima bezgranična sloboda negira esencijalne kvalitete slobode, može biti uzrok patnje drugih, kao i onog kojeg karakteriše.

Sloboda se vidi i u odnosu čulnosti i razuma. Koliko slobode ima u čulnosti? O tome ima lepih pasaja u religioznoj literaturi. Tamo se čulnost povezuje sa neslobodom, jer čulna osoba robuje puti i ne može biti slobodna.

Sloboda dolazi iz volje pojedinca da misli i čini ono što želi i smatra adekvatnim svojim shvatanjima i svome biću. A koliko je, zapravo, volja slobodna? Koliko na nju utiču drajveri⁹ koje pojedinac usvaja u detinjstvu? Osim toga, pitanje slobode u ontološkom i psihološkom smislu može se povezati i sa ličnim sposobnostima i ograničenjima uslovljenim drugim datostima, npr. bolešću – kako somatskom, tako i duševnom odnosno mentalnom. Faktori koji utiču ili mogu uticati na meru slobode pojedinca dolaze i od izloženosti pojedinca ovim ograničenjima i smetnjama. Mentalne smetnje imaju kapacitet da polje slobode transformišu u ograničenja koja dolaze od svojstava samih mentalnih smetnji. Posledice mentalnih smetnji imaju svoje uticaje i na polje odluka i postupaka, što ih čini posledicama povezanim sa mogućnošću percipiranja vlastite slobode i njenog korišćenja.

Sloboda se može razumeti i dihotomno: „sloboda da“ (pozitivna sloboda) i „sloboda od“ (negativna sloboda). Možemo govoriti da nam je važno da sačuvamo ili postignemo slobodu od gladi, siromaštva, nepismenosti.

Sloboda kao sloboda izbora podrazumeva sposobnost čoveka da bira između različitih mogućnosti i da donosi odluke. Pozitivna sloboda (ili „sloboda da“) sadržana je u pokušajima da se odredi izvor društvene kontrole koja određuje šta bi neka osoba trebalo da čini, odnosno šta bi neka osoba trebalo u životu da postane. Kod ovog pojma bitna je činjenica da ljudi hoće da sami upravljaju svojim životom. Zato je ključno pitanje pozitivne slobode: „Ko hoće

9 „Skriptni imperativi ili drajveri ponašanja oslanjaju se na zabrane koje se formiraju u preverbalnom periodu, dok se kontrazabrane formiraju kasnije, između 3. i 12. godine života deteta (Stewart & Jones, 1987). Tejbi Kaler (Kahler, 1975) roditeljske poruke, koje dete usvaja kao kontrazabrane, klasifikuje u pet tipičnih motivacionih pokretača (drajvera ponašanja), koji imaju najveći značaj u okviru skriptnog procesa: *Budi savršen*, *Budi jak*, *Udovolji drugima*, *Požuri* i *Radi naporno* (Kahler & Capers, 1974)”. Videti: Tatjana Knežević, *Odnos profesionalnog i životnog stila zaposlenih i stila upravljanja organizacijom* (doktorska disertacija), Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad 2016; dostupno na: <http://www.ftn.uns.ac.rs/116903565/disertacija>

sa mnom da upravlja?“. Ovde osoba želi da postane svoj gospodar i da se prema njoj ophode kao prema individui, ličnosti, a ne kao predmetu. Ukoliko čovek svesno preuzima svoju slobodu, a time i odgovornost, onda se ona naziva pozitivnom slobodom, ispoljava se kao „sloboda da“.

Sloboda kao sloboda volje podrazumeva sve ono što ne škodi drugome. Ovaj oblik slobode podrazumeva samoograničenje jer bi bezgranična sloboda bila samovolja, odnosno negacija slobode drugog.

Dobro društvo se sastoji od ravnoteže između pozitivne i negativne slobode. Jedna od karakteristika demokratskog društva je da ono podstiče društvenu i privrednu strukturu u kojoj postoje brojna zanimanja i raznovrsne delatnosti koje se vrše u skladu sa društvenim normama, odnosno pravilima koja su, u krajnjoj liniji, produkt društvenog konsenzusa.

Jednakost

Jednakost je jedna od velikih ideja – etičkih teorija i političkih ideologija. Naglašava jednakost svih ljudskih bića i imperativ da budu tretirani jednako. Jednakost odnosno egalitarizam shvaćen je i kao ravnopravnost, te nalazi značajno mesto u antidiskriminacionim politikama i propisima, prema kojima pojedinci bez obzira na svoj pol, rod, rasu, religiju, nacionalnu pripadnost, socijalni status lična stanja i druge razlike moraju biti tretirani jednako.

Za ostvarenje ideje jednakosti i dostizanja egalitarnosti čoveka, neophodno je uklanjanje političkih, ekonomskih i socijalnih barijera. Na ovaj način se dolazi do ideologija i politika koje različito gledaju na jednakost u ekonomskom smislu, koja uslovljava ili može usloviti i jednakost u socijalnom smislu. Ideja jednakosti složenija je od ideje slobode. Pojam jednakosti ima različita značenja i ne postoji, zapravo, načelna saglasnost oko toga šta je jednakost. Jednakost je neodvojivi deo ideologija poput komunizma. Komunizam se predstavio sa mnoštvom protivrečnosti koje su između ostalog derogirale i ideju jednakosti jer do nje nikada nije došlo ni u jednom društvu, deklarisanom kao komunističko ili socijalističko,. Pored toga, u njima je i koncept slobode pojedinca doveden do svoje negacije. Jednakost dolazi i iz vrednosti utkanih u *Deklaraciju o nezavisnosti Sjedinjenih Američkih Država*, koja sadrži imperativ „Svi su ljudi stvoreni jednaki“. Ovo je normativni izvor pravnog egalitarizma i odnosi se na jednaki tretman pred zakonom svih pojedinaca. Takođe, ideja jednakosti sadržana je u principima Francuske revolucije: sloboda, jednakost, bratstvo (*liberté, égalité, fraternité*), na kojima se temelje savremeni poreci liberalnih država sa parlamentarnom demokratijom.

Razlika između egalitarističkog i klasičnog liberalizma je i te kako važna. Egalitaristički liberalizam jednako ceni individualna prava kao i onaj klasični, ali pritom brine i za pravičnu raspodelu sredstava i vidi nejedna-